

INSTYTUT PRAWA USTROJOWEGO

Opracowanie przygotowane w ramach projektu:

OBYWATELU MASZ PRAWO!

Tytuł opracowania:

*Ombudsman na Malcie i jego rola w obronie praw obywateli
(ekspertyza specjalistyczna)*

Autor opracowania:

Dr Marcin Łukaszewski

Strona 1 z 23

Spis treści

Ramy konstytucyjne ustroju	3
Historia instytucji	6
Organizacja wewnętrzna organu	10
Zakres działalności Ombudsmana	13
Kierunek zmian w zakresie ustroju Ombudsmana w kontekście propozycji „On the strengthening of the Ombudsman Institution”	18
Praktyka funkcjonowania	20
Źródła:	22

Ramy konstytucyjne ustroju¹

Malta jest republiką parlamentarną, na czele której stoi prezydent wybierany przez parlament na 5 lat. Swoistą pozostałością po ustroju sprzed 1974 roku, jest formalnie umieszczenie Prezydenta w składzie Parlamentu Malty. Organem przedstawicielskim jest Izba Reprezentantów złożona z deputowanych wybieranych z wielomandatowych okręgów wyborczych. Obecna² liczba deputowanych to 79. Długość pełnomocnictw posłów jest tożsama z kadencją prezydenta.

Dwoma głównymi partiami parlamentarnymi są Partia Narodowa (nazywana też Nacjonalistyczną) (*Nationalist Party, Partit Nazzjonalista*) i Partia Pracy (*Labour Party, Partit Laburista*) i to z nich wywodzą się zwykle szefowie rządu. Ostatnie wybory parlamentarne odbyły się 26 marca 2022 roku³. W wyborach tych zwyciężyli labourzyści, którzy zdobyli 38 mandatów, a premierem został lider LP – Robert Abela. Pozostałe 29 mandatów w całości zdobyli nacjonaści.

W ramach władzy wykonawczej, poza gabinetem, na czele którego stoi premier, mamy do czynienia również z prezydentem, co – podobnie jak to miało miejsce w przypadku władzy ustawodawczej – jest czynnikiem w dużej mierze formalnie łączącym poszczególne gałęzie władzy. Chociaż w sensie formalnym, konstytucja wskazuje *expressis verbis*, że to w rękach prezydenta spoczywa władza wykonawcza. Warto przy tym wskazać, że wzajemna relacja rządu i gabinetu jest w dużej mierze tożsama do tej funkcjonującej w systemie brytyjskim: rząd to pojęcie szersze całej administracji podległej kilkunastoosobowemu gremium gabinetu, w skład którego wchodzi ministrowie i premier. Art. 79 ust. 2 konstytucji stwierdza wprost, że gabinet sprawuje ogólne kierownictwo i kontrolę nad rządem i jest zań solidarnie odpowiedzialny przed parlamentem.

Obradom Izby Reprezentantów przewodniczy spiker. Izba spełnia typowe dla europejskich rozwiązań modelowych funkcje: ustrojodawczą, ustawodawczą, kontrolną i kreacyjną. W ramach tej ostatniej jednym z najważniejszych zadań parlamentu jest wybór głowy państwa. Prezydentem zostaje osoba wybrana przez parlament na pięcioletnią kadencję (z brakiem możliwości reelekcji). Od początku istnienia tego organu *de facto* jego wybór zależał od powstałej w parlamencie

¹ Zaktualizowana wersja wprowadzenia: M. Łukaszewski, *Malta*, (w:) *Rady Sądownictwa w państwach Unii Europejskiej. Przegląd rozwiązań*, A. Pogłódek (red.), Warszawa 2019, https://iws.gov.pl/wp-content/uploads/2019/05/IWS-Pog%C5%82%C3%B3dek-A.-red._Rady-S%C4%85downictwa-w-pa%C5%84stwach-Unii-Europejskiej.-Prze%C4%85d-rozwi%C4%85za%C5%84.pdf, 10.08.2022 r., s. 161 i nast.

² Stan na 6.08.2022 r.

³ Stan na 6.08.2022 r.

większości rządowej (choćby zdarzały się wybory ponadpartyjne, czego przejawem jest wybrany przez parlamentarzystów obu głównych ugrupowań prezydent George Vella w 2019 roku), w związku z tym, na skutek opinii Komisji Weneckiej doprowadzono do nowelizacji konstytucji, której skutkiem jest utrudnienie procedury wyborczej. Obecnie prezydenta wybiera parlament większością kwalifikowaną 2/3 (liczonej spośród ogólnej liczby posłów, a nie posłów obecnych na sali), co w praktyce maltańskiej (w pewnym uproszczeniu: rzeczywistości systemu dwupartyjnego) powoduje konieczność zbudowania ponadpartyjnego konsensusu w parlamencie⁴. Co ciekawe, konstytucja przewiduje, że osoba piastująca urząd prezydenta pozostaje na tym stanowisku, gdy wymagana większość nie została osiągnięta. Taka sama większość obowiązuje również w przypadku usunięcia głowy państwa z urzędu.

Bardzo charakterystyczną dla ustroju maltańskiego jest instytucja Lidera Opozycji (*Leader of the Opposition of Malta, Kap tal-Oppożizzjoni ta' Malta*), którym na mocy konwencji konstytucyjnej – analogicznie do ustroju brytyjskiego – był zwykle lider drugiej siły parlamentarnej. Obecnie kwestia jego wyłonienia znajduje się w ustawie zasadniczej w artykule 90, który nakazuje prezydentowi wybór takiego członka Izby Reprezentantów, który jest przywódcą najsilniejszej opozycyjnej frakcji parlamentarnej. Wybrany 3 października 2020 roku na przewodniczącego Partii Nacjonalistycznej Bernard Grech 4 dni później został zaprzysiężony na Lidera Opozycji⁵.

Malta jest państwem unitarnym, a na szczeblu samorządowym władza sprawowana jest przez 68 rad lokalnych (*local councils, kunsilli lokali*). Ostatnie⁶ wybory samorządowe miały miejsce w 2019 roku.

Podstawą konstytucyjną ustroju jest ustawa zasadnicza z 1964 roku (ang. *Malta Independence Order, 1964 – Constitution of Malta*, malt. *L-Ordni tal-1964 dwar l-Indipendenza ta' Malta – Konstituzzjoni ta' Malta*), która była ponad trzydziestokrotnie (kolejno w latach: 1965, 1966, 1967, 1970, 1972, 1974, 1976, 1977, 1979, 1987, 1989, 1990, 1991, 1994, 1995, 1996, 1997, 2000, 2001, 2003, 2007, 2011, 2014, 2015, 2016, 2018, 2019, 2020, 2021) zmieniana. Bez wątpienia najważniejszą z punktu widzenia organizacji państwa była nowelizacja z 1974 roku. Nie zmieniała

⁴ Zob. szerzej: T. Borg, *The 2020 constitutional amendments: a legal analysis*, "ELSA Malta Law Review" 2000, nr 7, s. 98 i nast.

⁵ K. Micallef, *Bernard Grech sworn in as opposition leader*, <https://timesofmalta.com/articles/view/grech-sworn-in-as-opposition-leader-says-acting-over-divisive-facebook.822943>, 13.07.2022 r.

⁶ Stan na 13.07.2022 r.

ona fundamentów systemu, ale w dużej mierze dostosowywała konstytucję do zakończenia swoistej instytucjonalnej więzi państwa maltańskiego z brytyjskim poprzez zmianę formy rządów z monarchicznej na republikańską. Tym samym w dużej mierze odpowiednie zapisy dotyczące królowej zostały zastąpione rozwiązaniami przyznającymi określone kompetencje, zadania i prawa prezydentowi.

Systematyka maltańskiej konstytucji opiera się na 12 rozdziałach: Republika Malty (ustrój, terytorium, neutralność, hymn, flaga, religia, język), Deklaracja zasad (prawa i wolności, w szczególności w odniesieniu do relacji pracownik — pracodawca), Obywatelstwo, Podstawowe prawa i wolności jednostki, Prezydent, Parlament (rozdział ten dodatkowo podzielony jest na trzy części: Skład Parlamentu, Uprawnienia i procedury Parlamentu, Zwoływanie, odraczanie i rozwiązywanie Parlamentu), Władza wykonawcza, Sądownictwo, Finanse, Służba publiczna, Rady lokalne, Postanowienia różne.

Historia instytucji

Ramy ustawowe

Malta jest państwem o stosunkowo krótkiej historii instytucji Rzecznika Praw Obywatelskich⁷. W 1995 roku uchwalono ustawę, na mocy której powołano do życia instytucję Komisarza Dochodzeń Administracyjnych (Ombudsmana), który miał być wówczas obrońcą praw obywateli do dobrej administracji.

Ustawa wskazywała, że osobą która zostanie przez prezydenta powołana na ten urząd, musi otrzymać poparcie 2/3 parlamentarzystów. Wymogi formalne kandydata na Ombudsmana przewidywały, że dana osoba nie może być parlamentarzystą, radnym lub funkcjonariuszem publicznym (*public officer*). Dodatkowo nie można łączyć urzędu Ombudsmana „z wykonywaniem jakiegokolwiek zawodu, działalnością bankową, handlową, związkową lub jakąkolwiek inną, która związana jest z zyskiem lub wynagrodzeniem”⁸, a także zajmować żadnego stanowiska, które byłoby sprzeczne z prawidłowym wykonywaniem jego obowiązków służbowych lub z jego bezstronnością i niezależnością, bądź też z zaufaniem publicznym do nich. Gdyby jednak takie stanowisko Ombudsman chciałby zajmować, wówczas musi uzyskać zgodę Spikera Izby Reprezentantów.

Przed przystąpieniem do pełnienia obowiązków konieczne jest złożenie przysięgi, że rzecznik będzie wiernie i bezstronnie wykonywał obowiązki swojego urzędu i nie będzie ujawniał żadnych informacji uzyskanych przez niego na mocy ustawy (zasada ta nie dotyczy prowadzonego przez inne organy śledztwa)⁹. Przysięgę składa się przed Spikerem Izby Reprezentantów. Co warto dodać, osoby wspomagające Ombudsmana w jego pracy również zobowiązane są do złożenia takiej przysięgi (ta jednak składana jest przez samym Ombudsmanem).

Ustawa ustalała kadencję Ombudsmana na 5 lat z możliwością jednej bezpośredniej reelekcji. Już podczas jednej ze zmian ustawy, zapisano obowiązującą do dziś zasadę, że w przypadku braku powołania następcy dotychczasowy rzecznik praw obywatelskich musi pełnić swoje funkcje do tego czasu, aż nowa osoba zostanie powołana na rzeczony urząd. Oczywiście dana osoba może zrezygnować z pełnienia swoich funkcji w każdym momencie. Rezygnacja musi zostać złożona na

⁷ Omawiany organ ma podwójną nazwę: Ombudsman i Komisarz Dochodzeń Administracyjnych. W niniejszym opracowaniu synonimicznie stosowane są te dwa oraz Rzecznik Praw Obywatelskich.

⁸ Ombudsman Act, 1995, XXI of 1995, art. 4 ust. 2.

⁹ Tamże, art. 21 i art. 9.

piśmie i przedstawiona głowie państwa. Ustawa przewidywała również zasady związane z usunięciem i zawieszeniem danej osoby w pełnieniu funkcji Ombudsmana - zostały one przeniesione z ustawy i podniesione do rangi konstytucyjnej (ich postanowienia poniżej w sekcji dotyczącej ram konstytucyjnych).

Pojawienie się wakat powoduje konieczność uzupełnienia go zgodnie z ogólnymi zasadami (prezydent na wniosek uchwały parlamentu popartej większością 2/3 posłów). Gdyby jednak wakat pojawił się w czasie, gdy nie trwa sesja parlamentu, prezydent powinien powołać osobę wykonującą obowiązki rzecznika praw obywatelskich, a osoba ta będzie piastowała swoją funkcję do czasu powołania „właściwego” Ombudsmana zgodnie z ogólnymi zasadami. Ów tryb stosowany jest *de facto* również w przypadku długotrwałej choroby dotychczasowego rzecznika praw obywatelskich. Osoba tymczasowo wykonująca obowiązki związane z pełnieniem opisywanego urzędu spełnia je tak długo, jak właściwy Ombudsman powróci do zdrowia lub ustaną inne przesłanki utrudniające mu wypełnianie obowiązków.

W ramach wykonywania obowiązków maltański rzecznik praw obywatelskich ma prawo powoływania osób wspierających go w jego obowiązkach. Jeżeli jednak osobą, którą Ombudsman chciałby powołać jako konsultanta jest funkcjonariusz publiczny, wówczas może to uczynić, ale wyłącznie za zgodą premiera. Ombudsman zobowiązany jest do przedstawienia parlamentowi planów finansowych do 15 sierpnia każdego roku, który to plan jest przezeń zatwierdzany. Finanse Ombudsmana podlegają kontroli Dyrektora Audytu i Administracji Finansowej¹⁰.

Ustawa o Rzeczniku Praw Obywatelskich (*Ombudsman Act*) była kilkakrotnie nowelizowana, jednak w zasadzie żadna z tych zmian (na poziomie ustawowym) nie doprowadziła do znacznego przeformułowania zasad organizacji omawianego organu. Pomijając drobną nowelizację z 1997 roku oraz niewielkie zmiany w 2007 i 2008 roku [w obu przypadkach w formie noty prawnej (*legal notice*)], niewiele bardziej znaczące zmiany zostały wniesione do ustawy jedynie dwukrotnie: w 2010 roku i w 2020 roku. Pierwsza z nowelizacji umożliwiła powoływanie pełnomocników ds. dochodzeń administracyjnych w wyspecjalizowanych dziedzinach administracji publicznej. W przypadku ostatniej zmiany, przyznano Ombudsmanowi prawo przekazania swoich ustaleń bezpośrednio do Prokuratora Generalnego, gdyby uznał, że istnieją dowody jakichkolwiek praktyk korupcyjnych.

¹⁰ Tamże, art. 10 i 11.

Ramy konstytucyjne

W 2007 roku instytucję Ombudsmana podniesiono do rangi organu konstytucyjnego. Na mocy nowelizacji dodano art. 64A, który stanowił jedynie o tym, że sposób powoływania, kadencję, sposób usunięcia z urzędu lub zawieszenie jego sprawowania, a także inne kwestie uważane za niezbędne do wykonywania funkcji mają być określone w ustawie, a samemu Ombudsmanowi przyznano funkcje badania czynności podejmowanych przez rząd lub w jego imieniu, lub przez jakikolwiek inny organ władzy, ciało lub osobę określone przez prawo podczas czynności podejmowanych w trakcie wykonywania przez nie funkcji administracyjnych¹¹. Tym samym co prawda podniesiono Ombudsmana do rangi organu konstytucyjnego, jednak i tak pozostawiono kwestię regulacji jego ustroju ustawodawcy zwykłemu.

Tabela 1. Lista osób piastujących urząd Ombudsmana na Malcie

Imię i nazwisko	Okres piastowania urzędu
Joe Sammut	1995-2005
Joseph Said Pullicino	2005-2016
Anthony C. Mifsud	od 2016 r.

Źródło: *Past Ombudsmen*, <https://ombudsman.org.mt/about-us/past-ombudsmen>, 6.8.2022 r.

Dopiero kolejna nowelizacja (2020) przyniosła zasadniczą zmianę. Pozostawiono dotychczasowe przepisy, ale uzupełnione o szereg rozwiązań, które wcześniej nie istniały bądź były zapisane jedynie w ustawie zwykłej. Ombudsman miał być powoływany przez głowę państwa działającą w zgodzie z uchwałą parlamentu podjętą większością kwalifikowaną 2/3¹². Przewidziano też konsekwencje braku uzyskania takiej większości w parlamencie: osoba piastująca urząd Ombudsmana ma wówczas pozostać na urzędzie aż do wyboru swojego następcy, co oczywiście może prowadzić do sytuacji, w której w wyniku braku porozumienia w parlamencie dana osoba jest

¹¹ Constitution of Malta (Amendment) Act, XIV of 2007.

¹² Konstytucja precyzuje, że uzyskiwana większość ma być ustalana na podstawie liczby miejsc w parlamencie, a nie posłów oddających głos w danym głosowaniu. Dodatkowo konstytucja precyzuje, jak ma być liczona niezbędna większość w przypadku, gdyby Spiker Izby Reprezentantów nie był posłem. Wcześniej te przepisy znajdowały się w ustawie zwykłej.

Por. Konstytucja Malty, art. 64A ust. 2.

rzecznikiem praw obywatelskich dużo dłużej niż wynika to z jej kadencji. Nowelizacja wprowadziła dodatkowo precyzyjną procedurę odwołania i zawieszenia osoby, która pełni urząd Ombudsmana. Do usunięcia lub zawieszenia danej osoby, dokonywanego przez głowę państwa wymagana jest uchwała parlamentu (ponownie poparta większością 2/3 głosów). Powody usunięcia z urzędu nie są bardzo precyzyjnie określone. Konstytucja wskazuje jedynie niemożność sprawowania funkcji swojego urzędu (wynikające z ułomności ciała lub umysłu lub z jakiegokolwiek innej przyczyny) lub udowodnione niewłaściwe zachowanie. W przypadku zawieszenia dochodzi do niego, gdy parlament nie może zająć się wnioskiem prezydenta (tj. gdy parlament jest poza sesją). Wówczas prezydent samodzielnie zawiesza daną osobę kierując się wyłącznie własnym uznaniem. Owo zawieszenie musi zostać rozpoznane przez parlament i tym samym konstytucja stanowi, że traci ono moc z chwilą, gdy upłyną dwa miesiące od pierwszego dnia kolejnej sesji parlamentu. W sekcji 4 art. 64A znajduje się uzupełnienie zadań rzecznika praw obywatelskich: może on przeprowadzić dochodzenie z własnej inicjatywy lub na pisemną skargę dowolnej osoby mającej interes, która twierdzi, że została pokrzywdzona jakimkolwiek działaniem. Dodatkowo konstytucja przyznaje komisjom Izby Reprezentantów prawo skierowania petycji, które trafiły pod ich obrady, a także rozpatrzenia jakiegokolwiek sprawy, która pod ich obrady trafi, jeśli uznają, że powinno być to zbadane przez rzecznika praw obywatelskich. Konstytucja zastrzega wówczas, że Ombudsman po zbadaniu sprawy powinien złożyć przed daną komisją parlamentarną odpowiednie sprawozdanie, o ile uzna to za stosowne. Podobną konstrukcję zastosowano również względem premiera, który również może zwrócić się do Ombudsmana z analogicznym wnioskiem, z tą jednak różnicą, że wówczas Ombudsman musi złożyć odpowiednie sprawozdanie premierowi, a może je dodatkowo przedstawić parlamentowi.

Organizacja wewnętrzna organu

W ramach autonomii organizacyjnej, poza wskazanymi wyżej zastrzeżeniami, maltański rzecznik praw obywatelskich nie podlega kierownictwu ani kontroli żadnej innej osoby lub organu. Jeżeli w trakcie lub po przeprowadzeniu dochodzenia Ombudsman uzna, że istnieją dowody na praktykę korupcyjną (jej definicja określona jest w ustawie o Komisji Stałej Przeciwko Korupcji – *Permanent Commission Against Corruption Act*) może przekazać swoje ustalenia bezpośrednio Prokuratorowi Generalnemu.

Co warte podkreślenia, chociaż omawiany organ ma szeroką autonomię organizacyjną, to z formalnego punktu widzenia Ombudsman jest organem podlegającym parlamentowi i na mocy art. 15 ustawy, parlament władny jest wydawać Rzecznikowi Praw Obywatelskich ogólne zasady (wytyczne) w zakresie wykonywania przez niego funkcji. Zasady te może w każdej chwili odwołać i zmienić - czyni to w drodze uchwały¹³.

Jak wspomniano już wcześniej, nowelizacja z 2010 roku pozwoliła Ombudsmanowi na powoływanie swoich pełnomocników – Komisarzy (lub Komisarzy ds. Dochodzeń Administracyjnych), przy czym Ombudsman wyznaczając materię jaką mają się zająć Komisarze współdziała z premierem. Warto przy tym zaznaczyć, że osobę, która będzie pełniła urząd Komisarza wskazują wspólnie premier i Lider Opozycji, a rolą Ombudsmana jest jedynie jego powołanie. Co ciekawe, ustawa chroni system polityczny państwa przed wakatem. Tym samym w przypadku braku komunikatu premiera i Lidera Opozycji w przeciągu 3 tygodni od powstania wakatu, Ombudsman może powołać daną osobę na Komisarza działając w oparciu jedynie o swój własny osąd. Co więcej, Ombudsman został wyposażony w prawo powoływania Komisarza Tymczasowego (*a temporary Commissioner*) na analogicznych zasadach do tych, jakie obowiązują w stosunku do powoływania Ombudsmana Tymczasowego przez głowę państwa.

Jeżeli chodzi o kandydatów na Komisarzy, to dość mało precyzyjnie formułowane są jedynie wymogi, by mieli oni wiedzę i biegłość w dziedzinach, w ramach których mają podejmować się kontroli. Obecnie¹⁴ jest ich trzech: Komisarz ds. Zdrowia, Komisarz ds. Środowiska i Planowania oraz Komisarz ds. Edukacji.

¹³ Ombudsman Act (wersja ujednolicona), art. 15.

¹⁴ Stan na 6.08.2022 r.

Tabela 2. Komisarze

	Imię i nazwisko	Data powołania
Komisarz ds. Zdrowia (<i>Commissioner for Health</i>)	Charles Messina	od 2012 r.
Komisarz ds. Środowiska i Planowania (<i>Commissioner for Environment and Planning</i>)	Perit Alan Saliba	od 2017 r.
Komisarz ds. Edukacji (<i>Commissioner for Education</i>)	Vincent A. De Gaetano	od 2021 r.

Źródło: *About us*, <https://ombudsman.org.mt/about-us/>, 6.08.2022 r.

Komisarze są autonomiczni w ramach swoich funkcji. Ustawa wprost w art. 17B ust. 1 wskazuje, że zachowują oni pełną autonomię i niezależność w wykonywaniu swoich funkcji korzystając z aparatu administracyjnego i dochodzeniowego biura Ombudsmana¹⁵. Komisarze odpowiedzialni są za przygotowywanie sprawozdań, które przekazują rządowi lub innemu odpowiedniemu organowi (mogą też skarżącemu), przy czym w tych sprawach Komisarze mogą zasięgać opinii Rzecznika Praw Obywatelskich. Z racji konieczności przygotowywania i składania parlamentowi przez Ombudsmana corocznego raportu z działań¹⁶, również Komisarze zostali zobowiązani do przygotowywania swoich raportów, których treść ma być włączana do raportu rocznego Ombudsmana. Dodatkowo ustawa chroni Komisarzy przyznając im prawo pełnego immunitetu od działań dyscyplinarnych, administracyjnych lub cywilnych za wszelkie czyny popełnione w związku z wykonywaniem przez nich obowiązków służbowych.

Poza Komisarzami wspierającymi prace Ombudsmana mamy do czynienia jeszcze z Konsultantami. Tych powołuje Ombudsman, jednak jeżeli dana osoba, która miałaby zostać powołana jest urzędnikiem, zgodę na powołanie musi wyrazić szef rządu¹⁷. Obecnie¹⁸ w strukturze instytucjonalnej omawianego organu jest Konsultant Administracyjny (*Administrative Consultant*),

¹⁵ Dodatkowo w art. 17B ust. 2 ustawa nakłada na Ombudsmana obowiązek zapewnienia komisarzom takich usług administracyjnych i dochodzeniowych, które są im konieczne do odpowiedzialnego wykonywania ich obowiązków. Ombudsman Act..., art. 17B ust. 2

¹⁶ Tamże, art. 29.

¹⁷ Tamże, art. 10 ust. 1 i 2.

¹⁸ Stan na 6.08.2022 r.

INSTYTUT PRAWA USTROJOWEGO

który formalnie podlega pod Ombudsmana, ale może również służyć pomocą wszystkim trzem Komisarzom.

Strona **12** z **23**

Zakres działalności Ombudsmana

Podstawową funkcją Rzecznika Praw Obywatelskich jest zgodnie z art. 13 ust. 1 ustawy, badanie wszelkich działań podjętych przez lub w imieniu rządu lub innego organu, organu lub osoby będących związanych z działaniami podjętymi w wykonywaniu swoich funkcji administracyjnych¹⁹. Jeżeli chodzi o inicjatywę w zakresie działań Ombudsmana, to dochodzenie może prowadzić on z własnej inicjatywy lub w odpowiedzi na pisemną skargę dowolnej osoby mającej interes, która twierdzi, że została pokrzywdzona w wyniku działania jednego z powyższych podmiotów. Dodatkowo ustawa pozwala na wnioskowanie w tej sprawie również w przypadku śmierci poszkodowanego lub gdy poszkodowany z jakiegokolwiek powodu nie jest w stanie z wnioskiem wystąpić samodzielnie. W obu tych przypadkach z wnioskiem wystąpić może spadkobierca lub przedstawiciel. W art. 13 ust. 4 ustawy zastrzega się prawo parlamentarnych komisji do zwracania się z prośbą do Rzecznika Praw Obywatelskich o zbadanie określonych spraw (a on może je rozpatrzyć, o ile uzna, że pozostają w ramach jego kompetencji). Należy przy tym zaznaczyć, że Ombudsmanowi przysługuje prawo odstąpienia od wykonywania swoich uprawnień w określonych okolicznościach²⁰. Ombudsman winien zawiesić postępowanie, jeżeli którakolwiek z jego stron złoży wniosek do sądu lub trybunału w sprawie, którego postępowanie dotyczy (chyba, że postępowanie mogłoby się toczyć dalej ze względu na charakter problemu). Lista przypadków, w których Ombudsman może odstąpić od podjęcia się procedowania danej skargi opiera się na 4 przypadkach: błahość przedmiotu skargi, niepoważność skargi, skarga została złożona w złej wierze lub jest dokuczliwa, skarżący nie ma osobistego interesu w przedmiocie skargi.

Bardzo ciekawie rozwiązano kwestię formy składania skargi do Ombudsmana. Ustawa w art. 16 wprost wskazuje, że skarga może być składana pisemnie lub ustnie, przy czym w przypadku drugiej formy ustawa nakazuje jej spisanie. Ustawa chroni prawa znajdujących się w areszcie i zakładzie karnym, a także pacjentów szpitali psychiatrycznych: zakazuje otwierania listu zaadresowanego do Ombudsmana przez kierownika takiego zakładu. Również włożona do koperty odpowiedź na pismo, które pochodzi od Ombudsmana do danej osoby nie może być przez takiego kierownika czytana, a dana osoba musi przesyłkę otrzymać w stanie nieotwartym.

¹⁹ Ombudsman Act..., art. 13 ust. 1.

²⁰ Tamże, art. 13 ust. 1, 2 i 3.

Ustawa wskazuje, że Ombudsmanowi przysługuje prawo interwencji wobec trzech grup podmiotów. Są nimi:

- 1) rząd, w tym każdy departament rządowy lub inny organ rządu, każdy minister i sekretarz parlamentarny, a także każdy urzędnik publiczny oraz członek lub pracownik któregośkolwiek z tych organów;
- 2) jakikolwiek organ i podmiot, wobec którego rząd sprawuje kontrolę (w tym przez jego organ, organy lub jakiegokolwiek formy powodujące posiadanie kontroli (a przez to: każdy dyrektor, członek, kierownik lub inny urzędnik takiego organu lub spółki lub jej organu kontrolnego);
- 3) rady lokalne, komisje działające w ramach tych rad, burmistrzowie, radni, członkowie personelu władz lokalnych.

Jednocześnie w części pierwszej aneksu do ustawy w dwóch listach zostały enumeratywnie wymienione osoby lub organy, których powyższa reguła nie dotyczy. Pośród tych pierwszych są między innymi: głowa państwa, parlament, gabinet, władza sądownicza i jakikolwiek trybunał ustanowiony ustawą, Komisja ds. Administracji Wymiaru Sprawiedliwości, Komisja Wyborcza, Urząd ds. Przekazu Audiowizualnego, Komisja ds. Zatrudnienia, doradcy rządowi, służby bezpieczeństwa, Prokurator Generalny. Z kolei w drugiej (w której znajdują się tylko dwie kategorie: Komisja ds. Usług Publicznych (*Public Service Commission*)²¹ i Siły Zbrojne Malty)²², ustawa nie ma zastosowania, chyba że zostanie przedstawiony dowód zadowolający Ombudsmana wskazujący, że wszystkie dostępne środki odwoławcze zostały wyczerpane. Co ciekawe obie listy mogą zostać zmienione (a zatem można do nich dodać, usunąć organ/osobę, która nie może podlegać dochodzeniu Ombudsmana) przez premiera, jednak na taką zmianę musi zgodzić się parlament, który wyraża to w drodze uchwały²³.

Dodatkowo zastosowano następujące wyłączenie spraw, które nie podlegają dochodzeniom Ombudsmana:

- 1) jakakolwiek sprawa uznana przez premiera za dotyczącą wewnętrznego lub zewnętrznego bezpieczeństwa państwa;

²¹ Czasami jako Komisja ds. Służby Publicznej.

²² Ombudsman Act..., art. 12 ust. 3.

²³ Tamże, art. 12 ust. 4.

- 2) jakakolwiek akcja uznana przez ministra spraw zagranicznych za dotyczącą relacji rządu Malty z jakimkolwiek innym rządem lub organizacją międzynarodową;
- 3) jakakolwiek akcja ministra sprawiedliwości działającego w sprawie ekstradycji;
- 4) rozpoczęcie lub prowadzenie postępowania cywilnego lub karnego przed jakimkolwiek sądem lub trybunałem na Malcie lub postępowania w odniesieniu do przestępstw wojskowych zgodnie z ustawą o siłach zbrojnych Malty lub postępowania przed dowolnym sądem lub trybunałem międzynarodowym;
- 5) wykonywanie uprawnień szefa rządu w ramach prawa łaski;
- 6) wszelkie śledztwa prowadzone przez policję²⁴.

W ramach prowadzenia dochodzenia przez Rzecznika Praw Obywatelskich ustawa nakłada na niego obowiązek poinformowania szefa odpowiedniego departamentu, czy innej badanej jednostki (np. w przypadku władz lokalnych – burmistrza) o tym, że zamierza on takie dochodzenie wszcząć. Ustawa wyraźnie daje Ombudsmanowi prawo do pozyskiwania informacji wyłącznie od takich osób, które on uzna za właściwe, tym samym nie jest zobowiązany do przeprowadzania przesłuchań i to wyłącznie od jego osądu zależy, czy do tego dojdzie. Jednocześnie ustawa przyznaje mu prawo (a nie obowiązek) do skontaktowania się z osobą stojącą na czele danego organu, zanim Rzecznik sformułuje ostateczną opinię w danej sprawie. Jeżeli Ombudsman doszedłby do wniosku, że istnieją istotne dowody jakiegokolwiek istotnego naruszenia obowiązków lub wykroczenia ze strony urzędnika lub pracownika jednego z podmiotów, które podlega dochodzeniu, powinien wówczas przekazać sprawę do właściwego organu, nie wykluczając przy tym policji. Jeżeli sprawa ma w jego ocenie charakter korupcyjny to może przekazać swoje ustalenia bezpośrednio do Prokuratora Generalnego.

W ramach praw Ombudsmana warto wspomnieć o możliwości wzywania świadków, żądania składania zeznań, żądania jakichkolwiek informacji dotyczących dowolnej sprawy, która jest przedmiotem dochodzenia. Odmowa udzielania informacji i inne formy braku współpracy z Ombudsmanem podlegają karze (może być to grzywna nieprzekraczająca 1.160 euro lub kara pozbawienia wolności nieprzekraczająca 3 miesięcy). Jednocześnie ustawa chroni osoby, które przez udzielenie informacji lub okazanie jakiegokolwiek dokumentu mogłyby naruszyć interes państwowy i zwalnia z odpowiedzialności osoby, które takiej informacji lub dokumentu nie chciałyby ujawnić.

²⁴ Tamże, art. 13 ust. 7.

Tym samym, jeśli premier zadeklaruje, że informacje lub dokumenty mogłyby zaszkodzić enumeratywnie określonym kwestiom, Ombudsman nie może zmusić danej osoby do ich ujawnienia. Tymi sprawami są: (1) bezpieczeństwo, obrona Malty i stosunki rządu z rządem jakiegokolwiek innego państwa lub organizacją międzynarodową; (2) gospodarka narodowa; (3) przebieg obrad gabinetu (włączając obrady jego wewnętrznych organów); (4) dochodzenie lub wykrywanie przestępstw²⁵. Co oczywiste, Ombudsman (jak i każda osoba prowadząca dochodzenie w jego imieniu) zobowiązany jest do nieujawniania pozyskanych informacji i dokumentów, a gdyby do tego doszło dana osoba może zostać ukarana karą pozbawienia wolności do roku lub grzywny²⁶.

Ze skutkami przeprowadzonego dochodzenia możemy mieć do czynienia jedynie wówczas, gdy stwierdzone zostanie, że decyzja, działanie albo zaniechanie spełnia przynajmniej jedno z poniższych:

- 1) było sprzeczne z przepisami prawa;
- 2) było nierozsądne, niesprawiedliwe, opresyjne lub dyskryminujące lub też zgodne z prawem lub praktyką, która jest lub może być nierozsądna, niesprawiedliwa, opresyjna lub dyskryminująca²⁷;
- 3) było oparte w całości lub częściowo na błędzie w prawie lub na faktach;
- 4) było błędne (*was wrong*)²⁸.

W ramach skutków dochodzenia przeprowadzonego przez Ombudsmana ten zobowiązany jest do przedstawienia swojej opinii właściwemu organowi lub osobie (np. w przypadku departamentu opinia musi zostać przedstawiona szefowi departamentu, ale Ombudsman może zdecydować o wysłaniu kopii swojej opinii do zwierzchnika danego szefa departamentu (tj. ministra))²⁹. Taka opinia formułowana jest jedynie, jeżeli spełniony zostanie przynajmniej jeden

²⁵ Tamże, art. 19 i 20.

²⁶ Tamże, art. 21; Criminal Code, art. 133.

²⁷ Będąc precyzyjnym należy dodać, że ustawodawca stosuje tutaj wyrażenie „niewłaściwie dyskryminujące” (*improperly discriminatory*), tym samym chodzi tu o pominięcie sytuacji, w której stosowana jest np. polityka preferowania kobiet przed mężczyznami mająca na celu wyrównywanie szans.

²⁸ Ombudsman Act..., art. 22 ust. 1.

Dodatkowo w art. 22 ust. 2 ustawa wskazuje, że do powyższych przyczyn należy zaliczyć również sytuację, gdy Rzecznik Praw Obywatelskich jest zdania, że przy podejmowaniu decyzji lub zaleceniu albo przy wykonywaniu lub zaniechaniu działania, w niewłaściwym celu wykorzystano uprawnienia dyskrecyjne lub podjęto je na nieistotnych podstawach lub w oparciu o nieistotne względy, lub że, w przypadku decyzji podjętej w ramach wykonywania uprawnień dyskrecyjnych, należało uzasadnić tę decyzję.

Tamże, art. 22 ust. 2.

²⁹ Analogicznie w przypadku organów władzy lokalnej taka kopia wysłana może zostać do burmistrza.

z poniższych warunków:

- 1) sprawa powinna zostać przekazana właściwemu organowi do dalszego rozpatrzenia;
- 2) zaniechanie (*omission*) powinno zostać naprawione;
- 3) decyzja powinna być zmieniona lub anulowana;
- 4) jakiegokolwiek akt prawny lub jakiegokolwiek praktyka, na podstawie której decyzja, rekomendacja, zachowanie lub zaniechanie było oparte powinny zostać ponownie przemyślane;
- 5) decyzja powinna być uzasadniona;
- 6) należy podjąć wszelkie inne kroki³⁰.

Przy czym może ustalić odpowiednie ramy czasowe, w ramach których odpowiedni organ powinien odpowiedzieć Ombudsmanowi, co do tego jakie kroki podjęto w ramach wskazanych rekomendacji. Brak takiej odpowiedzi lub uznanie przez Ombudsmana, że podjęte kroki są niewystarczające może doprowadzić do przesłania sprawozdania (wraz z rekomendacjami i odpowiedzią zainteresowanego organu lub osoby) do premiera i przedstawienia swojego sprawozdania Izbie Reprezentantów³¹. Zalecenia sformułowane przez Ombudsmana nie podlegają rozpatrzeniu przez sądy³².

³⁰ Ombudsman Act..., art. 22 ust. 3.

³¹ Tamże, art. 22 ust. 3-5.

³² Tamże, art. 24.

Kierunek zmian w zakresie ustroju Ombudsmana w kontekście propozycji „On the strengthening of the Ombudsman Institution”

Na początku 2014 roku, ówczesny Ombudsman przygotował dokument, w którym przedstawił sformułowane przez siebie postulaty w zakresie instytucjonalnego i funkcjonalnego wzmocnienia analizowanej instytucji. Dokument ten stanowił niejako zbiór refleksji Josepha Saida Pullicino w ostatnich miesiącach pełnienia urzędu Rzecznika Praw Obywatelskich, ale stanowił też odpowiedź na prośbę byłego szefa Ministerstwa Spraw Europejskich i Wdrażania Manifestu Wyborczego, który zwrócił się z prośbą o przedstawienie możliwych rozwiązań ustrojowych, które mogłyby omawiany organ wzmocnić.

W opracowaniu pozytywnie oceniono możliwość inicjowania postępowań przez samego Ombudsmana (co wbrew pozorom nie jest rozwiązaniem powszechnym). Zauważono jednak bardzo ograniczone uprawnienia dotyczące implementacji tworzonych przez zespół Rzecznika Praw Obywatelskich rekomendacji. Te nie są dla instytucji publicznych wiążące³³. Do rekomendacji wartych zainteresowania, które znalazły się w dokumencie „On the strengthening of the Ombudsman Institution” warto zaliczyć:

- 1) zapisanie w konstytucji prawa do dobrej administracji;
- 2) zapisanie w konstytucji, że Ombudsman jest organem odpowiedzialnym przed parlamentem, dzięki czemu stałby się wyraźnym narzędziem w rękach parlamentu, który ustrojowo zobowiązany jest do sprawowania kontroli nad rządem;
- 3) zmiana z dwóch pięcioletnich kadencji na rzecz jednej stosunkowo długiej (7-9 lat);
- 4) wprowadzenie Prezydenta w roli mediatora w procesie powoływania kolejnej osoby na Ombudsmana (np. wobec przedłużającego się konfliktu liderów dwóch głównych partii, Prezydent mógłby sam przedstawiać 3 kandydatów parlamentowi);
- 5) powołanie do życia Zastępcy Ombudsmana w miejsce Tymczasowego Ombudsmana;
- 6) większa specjalizacja jednostek podległych Ombudsmanowi i powołanie do życia nowych Komisarzy: ds. Osób Pozbawionych Wolności (*Commissioner for Persons Deprived of their*

³³ Co ciekawe Pullicino wyraźnie opowiedział się przeciwko zmianie *status quo* w tym zakresie stwierdzając, że taka jest rola ombudsmana w demokratycznym państwie prawa.

Liberty). ds. Rad Lokalnych (*Commissioner for Local Councils*), ds. Praw Konsumentów (*Commissioner for Consumers' Rights*);

- 7) rozszerzenia możliwości podjęcia przez Ombudsmana dochodzenia, także wobec podmiotów prywatnych³⁴.

³⁴ Zob. szerzej: *On the strengthening of the Ombudsman Institution – A proposal by The Office of the Parliamentary Ombudsman*, January 2014, <https://www.ombudsman.org.mt/wp-content/uploads/2014/03/On-the-strengthening-of-the-Ombudsman-Institution.pdf>, 6.08.2022 r.

Praktyka funkcjonowania

Mechanizm obsadzenia urzędu rzecznika praw obywatelskich na Malcie powoduje konieczność osiągnięcia ponadpartyjnego konsensusu, co do osoby, która miałaby go piastować. Jednocześnie rodzi ryzyko pata, gdy jedna z partii nie zgadza się na daną kandydaturę³⁵. Rozwiązaniem tego mogłoby być przedstawienie innego kandydata, który nie będzie blokowany przez jedną z partii parlamentarnych. Ze względu na brak konstytucyjnego mechanizmu, który pozwalałby na rozwiązanie wyżej wskazanego problemu, należałoby rozważyć wprowadzenie do ustawy zasadniczej odpowiednich zmian.

Z pojawieniem się tego problemu mieliśmy do czynienia w marcu 2021 roku, kiedy to kończyła się kadencja wybranego w 2016 roku Anthony'ego C. Mifsuda. Wówczas, zgodnie z przepisami podjęto się próby wyboru jego następcy, jednak nie udało się zdobyć dlań odpowiedniej większości, wobec czego Mifsud musiał kontynuować swoją pracę jako Ombudsman. Mifsud w swoim corocznie przygotowywanym raporcie wskazał, że konstytucja powinna zawierać bezpieczniki i mechanizmy przełamania takiego pata, by dana osoba nie była zmuszona do pełnienia swojego urzędu dłużej niż jest to wskazane w konstytucji. Zdaniem Mifsuda takim mechanizmem mogłoby być chociażby przekazanie prawa do wskazania kolejnej osoby pełniącej urząd Ombudsmana na ręce głowy państwa, która miałaby działać zgodnie z własnym osądem. Innym mechanizmem, który zdaniem Mifsuda warto byłoby rozważyć, jest poddanie kandydatur na Ombudsmana pod osąd nieistniejącej w maltańskim porządku konstytucyjnym – aczkolwiek wielokrotnie przez polityków i ekspertów wskazywanej jako pożądanej – Rady Stanu³⁶.

Ombudsman dość powszechnie jest uznawany za instytucję, która spełnia postawione przed sobą cele w sposób niemal wzorcowy, w szczególności kiedy spojrzymy na tę instytucję jako taką, której zadaniem jest chronić interesy obywateli przed aparatem państwowym. Dość powszechna jest też opinia, że zaufanie jakim cieszy się tytułowa instytucja umożliwiła parlamentowi powołanie do

³⁵ *No government consultation on new Ombudsman, standards commissioner – PN*, <https://timesofmalta.com/articles/view/no-government-consultation-new-ombudsman-standards-commissioner-pn.968011>, 22.07.2022 r.

³⁶ K. Sansone, *President should choose Ombudsman when parliament fails to reach consensus – Anthony Mifsud*, https://www.maltatoday.com.mt/news/national/117078/president_should_choose_ombudsman_if_parliament_fails_to_reach_consensus__anthony_mifsud#.Yu4YDnZBzct, 6.08.2022 r.; I. Martin, *Opposition suggests George Hyzler as new Ombudsman*, <https://timesofmalta.com/articles/view/opposition-suggests-george-hyzler-as-new-ombudsman.868156>, 6.08.2022 r.

życia kolejnych organów o podobnym charakterze: Narodowego Urzędu Kontroli (*National Audit Office*) w 1997 roku i Komisarza ds. Standardów w Życiu Publicznym (*Commissioner for Standards in Public Life*) w 2018 roku³⁷.

Nie można przy tym nie dostrzegać wpływu silnej polaryzacji życia politycznego na instytucję Ombudsmana i kolejnych osób piastujących ten urząd i to nie tylko przez pryzmat problemu z wyborem kolejnych osób pełniących ten urząd w związku z koniecznością uzyskania ponadpartyjnego konsensusu. W związku z rolą jaka przypisana jest konstytucyjnie i ustawowo Rzecznikowi Praw Obywatelskich osoba pełniąca ten urząd w sposób niejako naturalny wpisana jest w konflikt z rządem, a przez to i z partią rządzącą co w łatwy sposób może stać się przedmiotem nieuprawnionej krytyki z jej strony. Z taką sytuacją na Malcie mieliśmy do czynienia kilkakrotnie i o ile zapewne pewna niechęć rządzących do instytucji takich jak Ombudsman byłaby czymś naturalnym, to w przypadku Malty można zauważyć, że postawa względem tej funkcji (również poprzez słowa danych polityków) może zostać oceniona jako wroga, co już należałoby ocenić zdecydowanie negatywnie³⁸.

³⁷ *The President encourages the House of Representatives to debate the Ombudsman's reflections and recommendations more regularly*, <https://ombudsman.org.mt/the-president-encourages-the-house-of-representatives-to-debate-the-ombudsmans-reflections-and-recommendations-more-regularly/>, 6.08.2022 r.

³⁸ W tym kontekście warto wspomnieć chociażby o ostrej krytyce, z jaką spotkał się Ombudsman Anthony Mifsud ze strony Mario Cutajara. Owa krytyka (przez niektórych uznana za bezpodstawny atak) ze strony Cutajara była odpowiedzią na zarzuty Mifsuda dotyczące wątpliwych zasad, o jakie opiera się rząd (i jego agencje) w procesie powoływania osób, którą jest wątpliwa konstytucyjnie przesłanka o publicznym zaufaniu do tej osoby (*employed on a position of trust basis*). Mifsud zwracał uwagę, że ustawa zasadnicza nie przewiduje w ogóle takiej formy rekrutacji do pracy w sektorze publicznym. Jednocześnie zwrócił uwagę, że fakt zatrudniania osób w oparciu o taką metodę przez kolejne rządy nie powoduje, że należy ten sposób uznać za legalny. Pomijając już nawet ten fakt: brak jasnych reguł i zbyt częste korzystanie z tej wyjątkowej metody zatrudniania osób spowodował ryzyko pojawienia się wątpliwości, czy są one faktycznie zatrudniane w oparciu o zaufanie publiczne, czy jednak powodem takiej ścieżki kariery nie są np. określone sympatie polityczne. W odpowiedzi na te zarzuty odpowiedzialny za zatrudnienie w sektorze publicznym Mario Cutajar oskarżył samego Mifsuda o stosowanie takich praktyk, czemu ten ostatni zaprzeczył. J. Borg, *Ombudsman queries positions of trust*, <https://timesofmalta.com/articles/view/ombudsman-queries-positions-of-trust.659785>, 6.08.2022 r.; Tenże, *Civil service head fires barb at Ombudsman on persons of trust*, <https://timesofmalta.com/articles/view/civil-service-head-fires-barb-at-ombudsman-on-persons-of-trust.919864>, 6.08.2022 r.; Tenże, *Ombudsman rejects claim he hires persons of trust*, <https://timesofmalta.com/articles/view/ombudsman-rejects-claim-he-hires-persons-of-trust.920191>, 6.08.2022 r. Zob. szerzej: *TMIS Editorial: Institutions, institutions*, <https://www.independent.com.mt/articles/2022-01-29/newspaper-leader/TMIS-Editorial-Institutions-institutions-6736240209>, 6.08.2022 r.; *Editorial: The institutions that do work*, <https://timesofmalta.com/articles/view/editorial-the-institutions-that-do-work.923197>, 6.08.2022 r.

Źródła:

Borg J., *Civil service head fires barb at Ombudsman on persons of trust*, <https://timesofmalta.com/articles/view/civil-service-head-fires-barb-at-ombudsman-on-persons-of-trust.919864>, 6.08.2022 r.

Borg J., *Ombudsman queries positions of trust*, <https://timesofmalta.com/articles/view/ombudsman-queries-positions-of-trust.659785>, 6.08.2022 r.

Borg J., *Ombudsman rejects claim he hires persons of trust*, <https://timesofmalta.com/articles/view/ombudsman-rejects-claim-he-hires-persons-of-trust.920191>, 6.08.2022 r.

Borg T., *The 2020 constitutional amendments: a legal analysis*, "ELSA Malta Law Review" 2000, nr 7.

Constitution of Malta (Amendment) Act, XIV of 2007.

Criminal Code.

Editorial: The institutions that do work, <https://timesofmalta.com/articles/view/editorial-the-institutions-that-do-work.923197>, 6.08.2022 r.

Konstytucja Malty.

Łukaszewski M., *Malta*, (w:) *Rady Sądownictwa w państwach Unii Europejskiej. Przegląd rozwiązań*, A. Pogódek (red.), Warszawa 2019, https://iws.gov.pl/wp-content/uploads/2019/05/IWS-Pog%C5%82%C3%B3dek-A.-red._Rady-S%C4%85downictwa-w-pa%C5%84stwach-Unii-Europejskiej.-Prze%C4%85d-rozwi%C4%85za%C5%84.pdf, 10.08.2022 r.

Martin I., *Opposition suggests George Hyzler as new Ombudsman*, <https://timesofmalta.com/articles/view/opposition-suggests-george-hyzler-as-new-ombudsman.868156>, 6.08.2022 r.

Micallef K., *Bernard Grech sworn in as opposition leader*, <https://timesofmalta.com/articles/view/grech-sworn-in-as-opposition-leader-says-acting-over-divisive-facebook.822943>, 13.07.2022 r.

No government consultation on new Ombudsman, standards commissioner – PN,
<https://timesofmalta.com/articles/view/no-government-consultation-new-ombudsman-standards-commissioner-pn.968011>, 22.07.2022 r.

Ombudsman Act (wersja ujednolicona).

Ombudsman Act, 1995, XXI of 1995.

On the strengthening of the Ombudsman Institution – A proposal by The Office of the Parliamentary Ombudsman, January 2014, <https://www.ombudsman.org.mt/wp-content/uploads/2014/03/On-the-strengthening-of-the-Ombudsman-Institution.pdf>, 6.08.2022 r.

Sansone K., *President should choose Ombudsman when parliament fails to reach consensus – Anthony Mifsud,*
https://www.maltatoday.com.mt/news/national/117078/president_should_choose_ombudsman_if_parliament_fails_to_reach_consensus__anthony_mifsud#.Yu4YDnZB zct, 6.08.2022 r.

The President encourages the House of Representatives to debate the Ombudsman's reflections and recommendations more regularly, <https://ombudsman.org.mt/the-president-encourages-the-house-of-representatives-to-debate-the-ombudsmans-reflections-and-recommendations-more-regularly/>, 6.08.2022 r.

TMIS Editorial: Institutions, institutions, <https://www.independent.com.mt/articles/2022-01-29/newspaper-leader/TMIS-Editorial-Institutions-institutions-6736240209>, 6.08.2022 r.